

MENTÁLIS LEXIKON

75000-150000 szót tudunk

- Hol tároljuk a szavakat?
- Hogyan szerveződnek a fejünkben a szavak? Hogyan ismerjük fel őket? Hogyan történik a lexikális hozzáférés?
- Lexikon modellek
- Jelentés?

„Az elme szótára” (Aitchinson, 1994)

- tartalmazza a személy tudását a nyelv szavairól
- információk a szavak betűzéséről és hangzásáról
szófajáról, értelméről
használati szabályairól
kapcsolata más szavakkal.

Szavak és jelentés

- Külön van, de kapcsolat van köztük
- 3 érv:

1. Fordítás

- Sok olyan kifejezés van, amit nem tudunk lefordítani egy szóval.
- Sok olyan szavunk van, amelyhez „nincs” jelentés. („adagio”)
- Rosch (1972) – Dani-nyelv, Uj-Guinea, 2 szó a színre: Mola – Világos, meleg, Mili – sötét, hideg
DE felismerik a színeket

2. *Imperfect mapping* – *Hiányos megfeleltetés*

- Sok jelentés egy szóra – kétértelműség (pl. dob, nyúl)
 - Sok szó egy jelentésre – szinoníma (pl. elvesz, ellop)
- Doctor: Eyes checked?
Patient: No, they're blue.

3. *Rugalmasság*

- A szó jelentése függhet a kontextustól. Pl. melléknevek módosíthatják a főnevek jelentését

Lexikon kutatás

1. Hogyan tárolódnak a szavak a lexikonban?
Pl. az összetett szavak – külön vagy együtt?
2. Milyen tényezők befolyásolják a szóhozzáférést?
3. Miképpen épül fel a mentális lexikon?

1. Hogyan tárolódnak a szavak?

Mi a legkisebb egysége a mentális lexikonnak?

Hipotézisek a lexikonról

- 1. Egész-lexéma elmélet – Minden szó külön elem a mentális lexikonban (könyv, könyvek)
- 2. Dekompozíciós elmélet
– Kognitív ökonómia vs. feldolgozási idő

Egész lexéma vs. dekompozíció

1. Lexikális döntés

(RI: lexikális hozzáférés + döntési idő + motoros hezitációs idő)

Multimorfémás szavak – hosszabb RI

Bonyolítja a helyzetet, hogy van pseudomorfémás szó

(daughter vs. hunter, rét vs. asztalt)

+ corner ≠ hunter (corn létezik, de nincs köze)

2. Nyelvbontások – Garret 1976, 1980

- * *The labrador bited the cat* (bite, bit, bitten)

- * *Ministers in the churches* (affixum perszeveráció)

- * *She wash upped the dishes*

- Tehát az affixumok külön vannak a lexikonban → dekompozíciós elmélet

- DE!!! Gyakran használt szavak lehetnek lexémák!!!
(viszlat, bonjour stb.)

Összetett szavak?

- Szemantikailag transzparens – több lexéma (pl. szemétkosár, magnókazetta)

DE ha nincs szemantikai áttetszőség – az összetett szó külön elem a lexikonban

(butterfly, balfék, habcsók, kutyatej, négercsók, lódarázs, medvelepke, nefelejcs, paradicsommadár?) (Sandra, 1990)

Szemantikus priming – bread → butter vs. bread → butterfly (Meyer, 1971)

Dekompozíciós elmélet mellett sokkal több érv!!!!

Kevert modell: dekompozíciós + gyakran használt szavak

Szófelismerés:

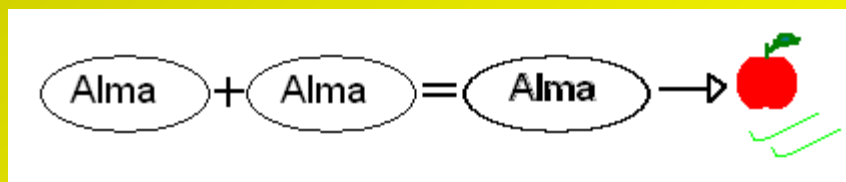
akusztikai jel \longrightarrow mintázat, mely
megfeleltethető egy a
hosszú távú
emlékezetben őrzött
mintázattal



Lexikai hozzáférés:

megfeleltetés \longrightarrow szóforma és mentális
lexikonban tárolt elem
közötti kapcsolat

(szóforma \longrightarrow jelentés)



Milyen tényezők befolyásolják a szóhozzáférést?

- Szavak szervezése?
- Hogyan rendeznénk el 100000 szót? Ha programot kellene írni?
- Könyvtár metafora?

1. Gyakoriság

- szógyakorisági hatás

módszer: olvasás, képmegnevezés

Afáziások is jobbak nagy gyakoriságú szavaknál

A hatás erőssége: 1. lexikális döntés, olvasás 2. megnevezés 3. kategorizáció

Emlékezeti feladatoknál is

2. Képkiváltó érték – Konkrét vs. absztrakt szavak

- Esernyő, alma vs. szabadság, szerelem, tudás
- Paivio (1969) – Emlékezeti feladatnál is van hatás
- Bleasdale (1987) Priming hatás konkrét-konkrét, absztrakt-absztrakt szavak között
- Paivio (1969) – Interakció a gyakorisággal

Nagy gyakoriság, nagy képkiváltó érték jobb hozzáférés, és jobb előhívás („diák” vs. „mentség”, „igazság” valahol a kettő között)

- a lexikonban elkülönülnek a konkrét és absztrakt szavak

3. Szemantika (szemantikai priming hatás)

- Fekete
- Vizes
- Szirom
- Alma
- Lövés

Fekete - Fehér
Vizes - Száraz
Szirom – Virág
Alma – Gyümölcs
Lövés - Fegyver

- szóasszociációs vizsgálatok
- Ugyanolyan nyelvtani kategória, szemantika hasonló (nem forma vagy fonológia)
- Szemantikus hiba afáziásoknál (nővér-húg, hosszú-széles)

4. Grammatikai faktor

- Elszólások, szótévesztés (he is progressive - possessive helyett)
- TOT – Tip-of-the-tongue

Pl: főnevet csak főnévre cserélünk..

5. Fonológia (fonológiai szomszédsági hatás)

- TOT – Brown-McNeill (1966): fürdőkád effektus

Hasonló hangzású szavak egymás mellett tároltak, nehezebb őket felismerni

Több potenciális kandidáns aktiválódik szimultán módon és az nyer, amelyeknek a legtöbb közös vonása van az észlelt szóval

6. Kontextushatás

A mentális lexikon felépítése

- Sok szót tárolunk
- Nagyon gyorsan hozzáférünk a jelentéshez (átlagos beszélgetés során mp-ként 1,5-2 szót mondunk és értünk)
- Gyorsan eldöntjük, hogy szó vagy nem szó
- Lexikális döntés feladat

Mentális lexikon

- tárhely, amelyben nagyon sok szóhoz nagyon gyorsan kell hozzáférnünk
- tartalma nem állandó (tanulás, felejtés, neologizálás)
- tartalma: szavak, ezek szerepe a mondatokban, ill. hangalakjuk
- gyors hozzáférés
- feltételezett rendszer szerinti szerveződés
- lexikális döntési feladat: álszavak, nem-szavak

Szavak szerveződése a ment.lexikonban

Atomrészecske-modell

- = a szavak jelentése visszavezethető ún. szemantikai primitívákra (jelentés tovább már nem bontható)
- Szem. primitívák: veleszületetten adottak, univerzálisak, perceptuális primitívákra vezethetők vissza.
 - nem világos a veleszületettség
 - konkrét fogalmaknál működik, absztraktaknál nem

Hálómodell

- = a szavak önmagukban álló egészek, a köztük lévő kapcsolatok révén hálózatba szerveződnek
- Szóasszociációs kísérlet
 - szavak közti viszonyok:
 - mellérendelés (alma, körte, barack)
 - fölérendelés (alma – gyümölcs)
 - együttjárás (piros alma, gyáva nyúl)
 - szinonima (okos, értelmes)

Szavak szerveződése

1. Szemantikai primitívák

Pl. asztal: tárgy, összekapcsolt, szilárd, felül,
horizontális, vertikális, lapos felület

? Honnan vannak a primitívák?

2. szemantikaiháló-modellek (szavak hálózata)

- Szóasszociáció kísérletek
- Szemantikai előfeszítés (priming-) kísérletek

Lexikális hozzáférés modelljei

A lexikonnak nagyon szervezettnek kell lennie, hogy a
produkció és megértés hiba nélkül és aránylag gyorsan
működjön

A lexikon modelljei gyakrabban *két szintűek*
(*hierarchikusak*):

1. lexikális szint: formai: ortográfiai és fonológiai információk
 2. fogalmi: jelentés + világról való tudás
- A kapcsolat a legtöbb modellben *hálózat*
 - A modellek automatikusnak tartják a szófelismerést, a szókeresést, csak a végeredmény tudatos (legjobb esetben)

Lexikális hozzáférés modelljei

- Szeriális Keresési Modell - Forster (1976)
- Párhuzamos hozzáférési modellek
 1. Logogén modell – Morton (1969, 1979)
 2. Kohort modell – Marslen-Wilson
 3. Konnekcionista modellek – McClelland es Rummelhart, 1981
- + Ellis es Young modellje

Az autonóm keresési modell (Forster)

Olvasásnál pl. először meghatározzuk, hogy amit olvasunk szó vagy nem szó (jelentését és nyelvtani kategóriáját)

Feladat: gyors szavankénti bemutatás – szavak felismerése

- a szófelismerés szeriális folyamat - az elhangzott bemenetet számos különböző, egymásutáni szinten elemezzük, amíg a megértés folyamata lezárul
- kezdetleges mondattani elemzés: a személy nem tudja, mit olvasott, de gyorsabb a felismerés alanyra, mint jelzőre pl. → a szintaktikai elemzés a megértés önálló komponense, és megelőzi a jelentés feldolgozását
- Lexikon = könyvtár

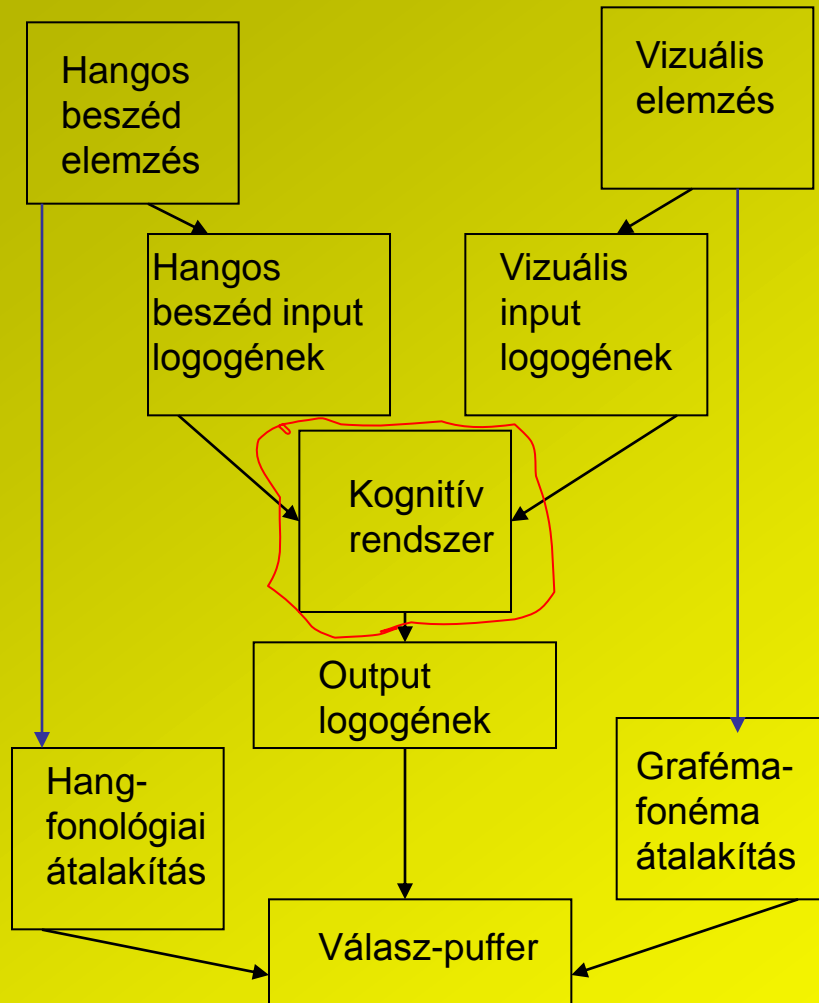
- ***A modell részei:***
- - lexikai, szintaktikai és az üzenetfeldolgozó **rendszerek**
– önálló megértési összetevők, mindegyik hozzáfér a mentális szótárhoz
- - **általános problémamegoldó** - mindegyik moduláris nyelvi elemzőtől kap bemenetet, a szöveg értelmes egészé váló alakításában van szerepe ("gondolkodik")

- A modell alulról-felfelé működik, így a mondat kontextusának nem lehet szerepe a szavakhoz való hozzáférésben
- a felülről-lefele infot a szó elérése utáni szakaszban használjuk

Lexikai hozzáférés:

Bemenet: vizuális, hallási, illetve produkció során

Logogén modell (Morton, 1969-1990):



Szótári egység (logogén): szóra vonatkozó fonológiai, lexikai és szemantikai, szintaktikai, ortográfiai információk

A logogénnek „aktivitási szintje” van, a küszöbszint felett felismerés, válaszrendszerhez kapcsolódás.

A logogén aktiválódhat az inputon keresztül, de a kognitív rendszeren (kontextus) keresztül is.

Töredékes input (pl. az első szótag) aktiválhatja a logogént

Modulrendszer - egyedi, független folyamatok

- minden szótári egység egy *logogénben* (emlékezeti egység) van képviselve (szóra vonatkozó szemantikai, lexikai és fonológiai információk)
- minden logogénben van egy *számláló* (értékét minden beérkező kontextuális információ vagy inger megnöveli)
- ha eléri a küszöbértéket, felismerjük a szót = kiejtése a választ generáló kimeneti rendszerhez (puffer) kerül

Részei:

1. input logogén rendszer (verbális ingerek kategorizálása, facilitációs hatások helye),
2. output logogén rendszer (fonológiai kódok tárolása)
3. kognitív rendszer (szintaktikai és szemantikai feldolgozások)
4. válasz puffer (az összes fonológiai kód beszéd outputba való konvertálása)

•

A modell feltételezései

- a *gyakori szavak* küszöbe alacsonyabb, ezért ismerhetőek fel könnyebben
- a logogének elérhetőek a szenzoros és a fogalmi rendszer felől, de egymáshoz nem képesek információt küldeni
- a kognitív rendszerből érkező fogalmi információt befolyásolja a mondat jelentése, ez logogéneket aktivál, így kevesebb szenzoros információ kell a felismeréshez
→ *a kontextus facilitáló hatása*

A modell előnyei:

- képes magyarázni mindkét modalitás szógyakorisági hatásait
- a kongruens mondatkontextus facilitáló és az inkongruens gátló hatását

Hátránya:

- •a *nem* szó hatásokat nem tudja magyarázni, (a nemszavaknak nincs tárolt ejtési mintázata a logogén rendszerben, így nem tudjuk felismerni és kimondani őket)

Kohort modell (Marslen-Wilson és Welsh (1978))

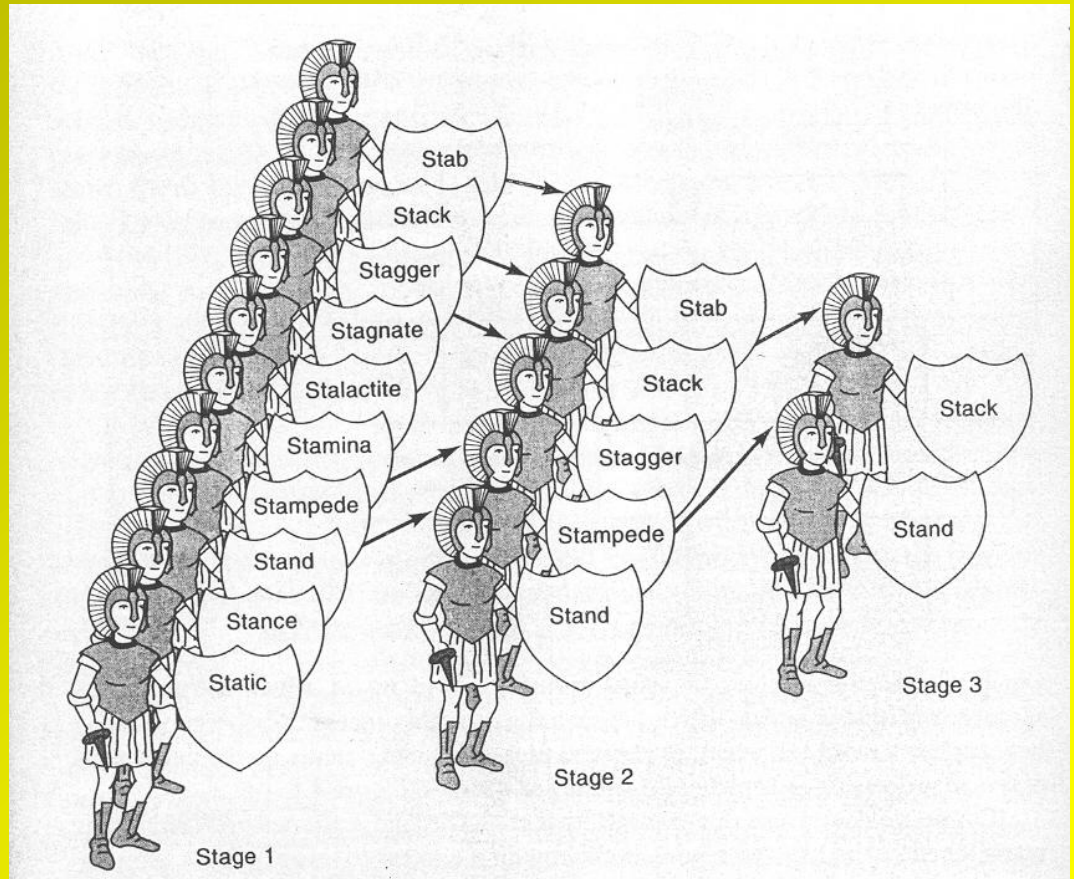
Nincs benne a küszöb-érték.

A szó meghallásakor azonnal aktiválódik számos „jelölt”.

Amelyik a továbbiakban nem felel meg, az visszalép.

Az input és a kontextus függvényében csökken a „sereg” mérete.

Interakciós modell



- logogén modell hibáit kiküszöbölő modell
- aktív közvetlen hozzáférési rendszer
- a lexikai egységeknek nincs küszöbértékük, a szó első néhány tagja szó-jelöltek egész sorát (kohort) aktiválja, amelyek figyelik a további bejövő jelzéseket
- amikor már csak egy jelölt marad, a szót felismerjük

- **Előnyök:**

- az akusztikus eredményeket, pl. gyors helyreállítás, hibák észre-nem-vevése jól magyarázza
- A későbbi szótagokat nem elemezzük tovább, az elsők alapján azonosítjuk
- Magyarázza a lexikális döntési feladat eredményeit

- **Hátrányok:**

- nem magyarázza a szógyakorisági hatást,
- Nem magyarázza a hibázások javítását („gapitány” is érthető)
- vizuális bemutatás esetén szeriális feldolgozást feltételez
- (egyidejű bemutatás miatt - nyomtatott forma - valószínűbb a párhuzamos)

Spontán hibajavítás shadowing helyzetben

– kontextus, hiba helye

1. Helyes: *Tegnap bejelentették a békefeltételeket. Ezek lényege minden ellenséges erő visszavonása a fegyverszüneti vonalak mögé.*

Rontások: kegyverszüneti (1. szótag), fegyberszüneti (2.), fegyverküneti (3.)

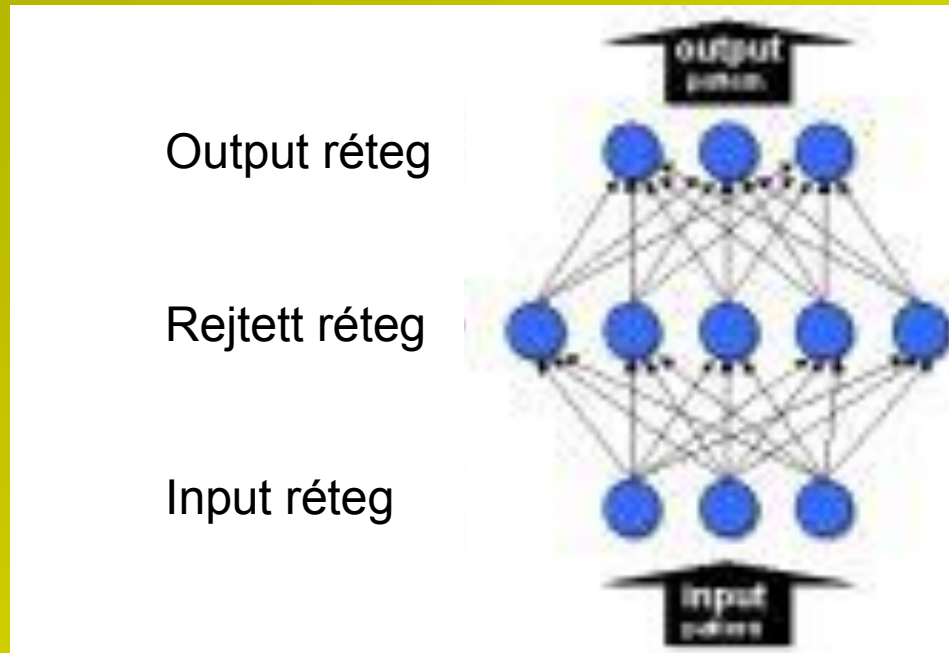
2. Szemantikai rontás: *Tegnap bejelentették a békefeltételeket. Ezek lényege minden ellenséges erő egyetemessége a fegyverszüneti vonalak mögé.*

3. Szintaktikai rontás: *Tegnap bejelentették a békefeltételeket. Ezek lényege minden ellenséges erő nyilatkoznak a fegyverszüneti vonalak mögé.*

Eredmény: rontások ellenére helyreállítják a célszót, akkor a legjobban, ha az első szótag helyes. Szintaktikai, szemantikai hibás kontextus esetén rosszabb a helyreállítás.

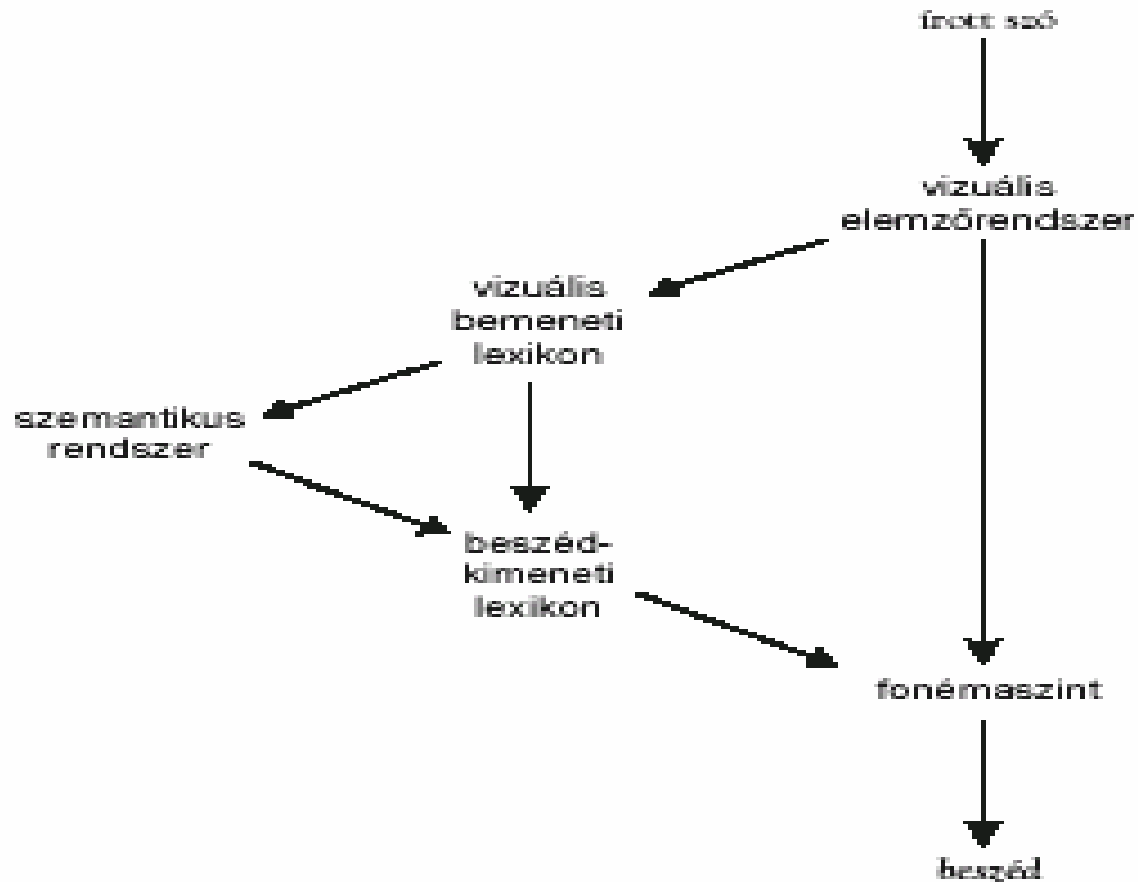
Jó kontextus esetén már egy szótag alapján is megvalósulhat az “elérés”.

Konnekcionista modellek



**A logogén modell
modern „unokaöccse”**

Serkentő és gátló kapcsolatokkal alakul ki az egyes egységnek (így lexikai egységnek) megfelelő ingerületi minta a hálózatban, ami szimultán aktivitása a feldolgozás különböző szintjeinek.



3.1. ábra: A különálló írott szavak felismerésében szerepet játszó kognitív folyamatok leegyszerűsített funkcionális modellje

SZÓJELENTÉS

Agglegény: Olyan férfi akinek nincs felesége.

*Özvegy, elvált agglegény? Olyan férfi,
akinek nem nincs és nem is volt felesége.*

Egy püspök agglegény? *Olyan férfi, akinek nincs és nem is volt felesége, de elvileg megnősülhet.*

Vannak, akik egy életet élnek le élettársi kapcsolatban. *Olyan férfi, akinek nincs és nem is volt felesége, de elvileg megnősülhet, és nem él vagy élt tartós élettársi kapcsolatban.....*

**MÉG EGY VISZONYLAG EGYÉRTELMŰ FOGALOM
JELENTÉSÉNEK MEGHATÁROZÁSA IS NEHÉZ!**

A jelentés mint referencia: amire vonatkozik a szó.



rendőr
zsaru
poszt

} Ugyanazt jelent? Denotátum-konnotátum

Hogy lehet így megadni az elvont szavak jelentését? (Például *hazugság*,
időjárás)

Szójelentés

sajátságok együttese: a jelentés szétbontható (dekomponálható).

FA: *ágai vannak, magból nő ki, gyökere van.*

A **sajátságok** között vannak **perceptuálisak, funkcionálisak, mikroszerkezetiek** (a víz hidrogénből és oxigénből áll), **társadalmi/szokás jellegűek** (a király uralkodó), és még biztos másfélék is.

Vannak vonáselméletek és tudás alapú elméletek

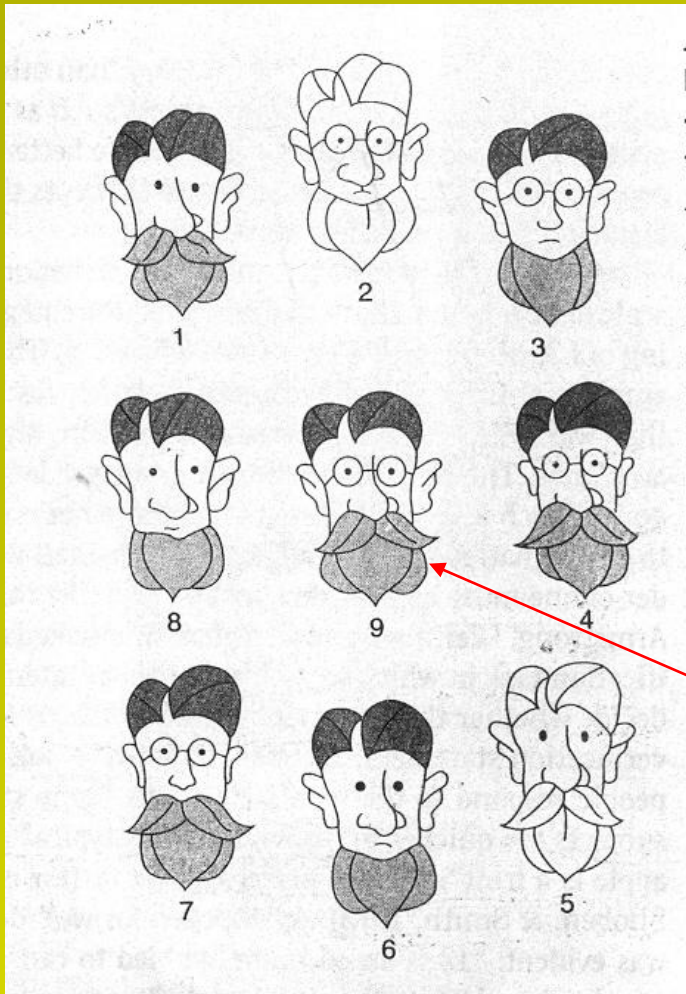
A ma legismertebb vonáselmélet a *családi hasonlóság* teória.

A családi hasonlóság teória

MADÁR:



Soroljuk fel az összes tulajdonságot!



Családi hasonlóság: egyetlen olyan tulajdonság sincs, amivel valamennyi családtag rendelkezne.

A legtöbb sajátsággal rendelkező a család „prototipikus” tagja.

A családi hasonlóság teória (pl. Rosh, 1975)

MADÁR:



Soroljuk fel az összes tulajdonságot!

Az összes tulajdonsággal egyetlen egy sem rendelkezik

De vannak olyanok, melyek több tulajdonsággal: **prototipikusak**

Vannak még nehezebb esetek. A határok nem élesek: *Mi a paradicsom? Zöldség? Gyümölcs?*

(sok gyümölcsnél egy közös tulajdonságot sem találtak)

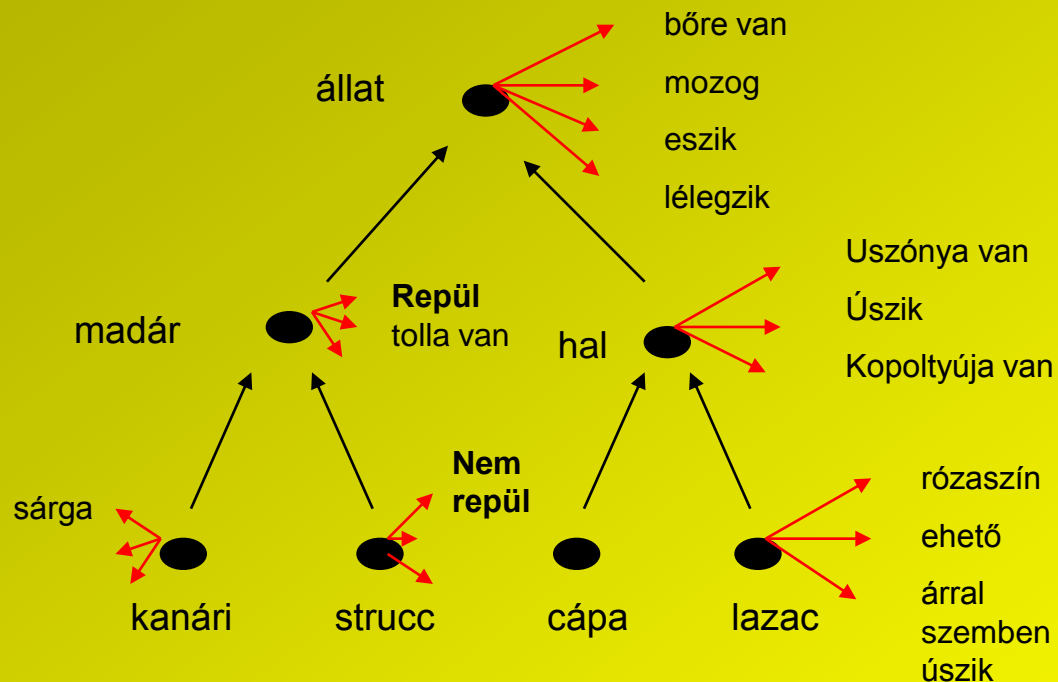
Empirikus kutatások: asszociációs gyakoriság, „jószág” ítéletek” „*melyik a legjobb ellipszis*”?

Tudás-alapú elméletek

- Miért és hogyan szerveződnek az itemek egy kategóriába?
- A fogalmak a világ-elméletünk alapján szervezettek, pl. nagyfi
- Fogalmakat ad-hoc is építünk
Pl. amit ki kell vinni tűzesetben

LEXIKAI KAPCSOLATOK – Fogalmi elrendeződés

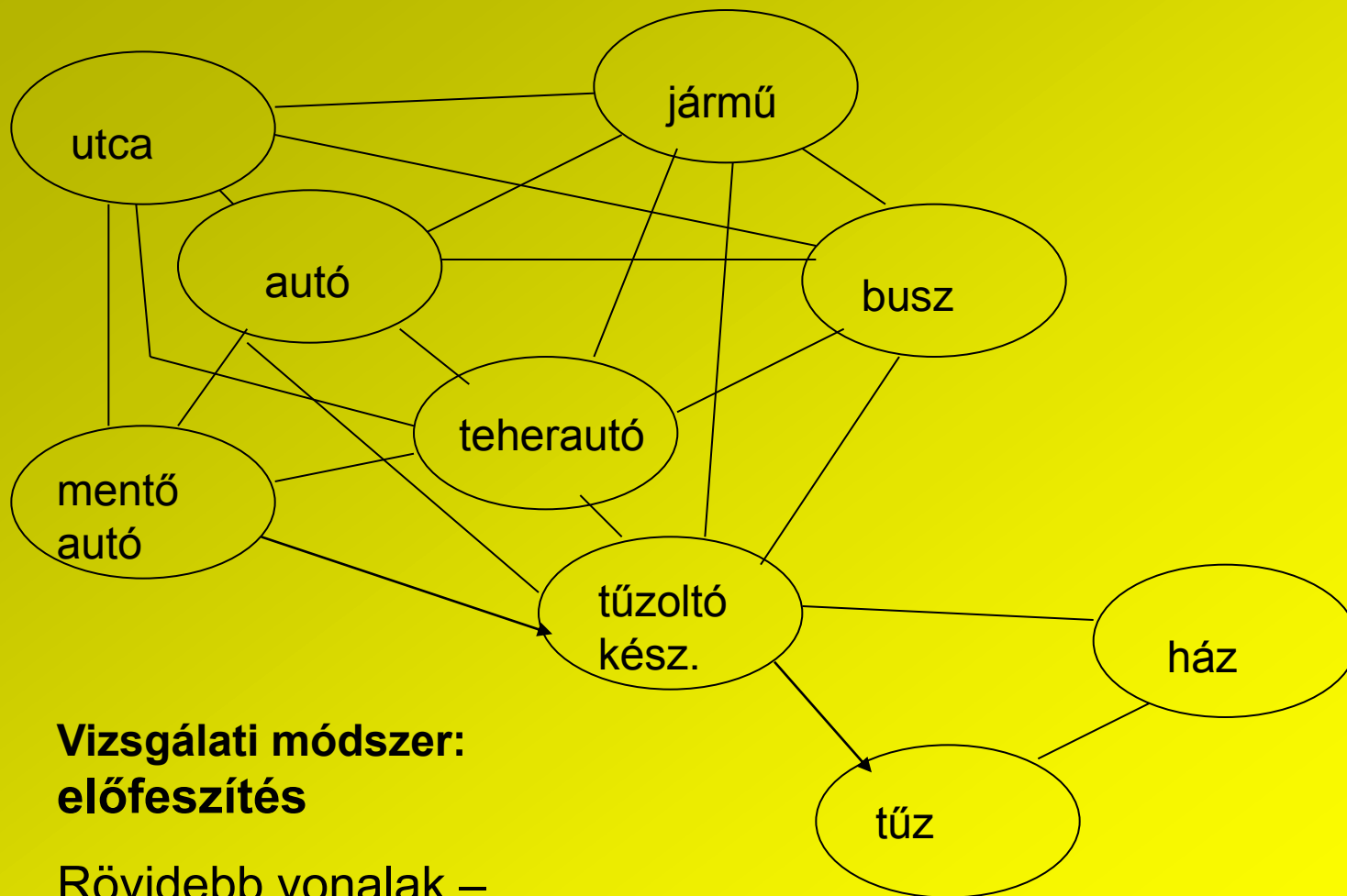
1. „Ösmodell”: Collins és Quillian, 1969: hierarchikus hálózat



2. Vonás-összehasonlító (Smith)

- Vanak meghatározó és karakterisztikus vonások

Továbbfejlesztés: TERJEDŐ AKTIVÁCIÓS MODELLEK



**Vizsgálati módszer:
előfeszítés**

Rövidebb vonalak –
erősebb kapcsolat

Szemantikus előfeszítés (priming) (Meyer és Schvaneveldt, 1971)

- lexikális szerveződés feltérképezése: egy adott ingerre egyes válaszok nagyobb valószínűséggel jelennek meg, mint mások

A tovaterjedő aktiváció modellje:

-közös szemantikai tulajdonsággal rendelkező fogalmak között a MSZ-ben erőteljesebb a kapcsolat

- a tovaterjedő aktiváció csökken, ahogy elemről elemre halad a szemantikus hálóban

A kontextus hatását vizsgálhatják az előfeszítéses módszerrel.

Rávilágíthat a lexikális szerveződés elveire

A MONDAT ÉRTELME

A folyamatos beszéd gyors. 140-180 szó/ perc, vagy profiknál 210 szó/perc. Ebben bonyolult szerkezetekkel is lehetnek mondatok.

A megértéshez szükség van a *szavak értéséhez* (fonológia, lexikon, szemantika) az *egyes mondatokéra és a szövegére*.

Kérdés: mennyire független *modulok* valósítják meg ezeket.

A megértésnek vannak így „moduláris” és interaktív” elméletei.

Elősegítem a tüntetők zavarását.

Kétértelmű mondat. A megértéshez elemezni kell a szerkezetét. Ezt önmagában szintaktikai elemző nem teszi egyértelművé, csak a tágabb kontextus:

Jó lenne, ha a miniszter összezavarodna a tüntetők miatt. Elősegítem a tüntetők zavarását.

Jó lenne, ha a tüntetők nem érnének el sikert. Elősegítem a tüntetők zavarását.

Az egyedi mondat szerkezete itt egyszerű volt. A szintaktikai elemzőnek azonban ennél nehezebb dolga van:

Számos mondatban helyi kétértelműségek vannak:

Látom az embert a távcsővel....



Ezen a ponton nem dőlt el, hogy a távcső eszköz-e vagy az „ember” tulajdonsága.

*Látom az embert a távcsővel, **amit** tegnap vettem.*

*Látom az embert a távcsővel, **aki** tegnap követett.*

„Meglepőbb” esetek is vannak.

*Láttam, amint az egér rágta **sajtot etted reggelire.***

Az ilyen mondatokat „garden path” mondatoknak nevezik. (Az angol parkokban a magas övényekkel szegélyezett utakon nem látja az ember, hova jut.)

A szintaktikai elemző elemzés egyik modellje az ilyen mondatok példájára hivatkozik (Gardenpath elmélet)

Az elemző stratégiája: a mellékmondatot ott fejezi be, ahol azt legkésőbb lehet (késői zárási elv)

Mivel János mindig fut egy mérföldet, ez egy rövid távnak tűnik a számára.

Mivel János mindig fut egy mérföldet, ez egy rövid távnak tűnik a számára.

Nem ide

Ide tesszük a határt

Az élő beszédben nincs vessző, a hangsúly nem mindig egyértelmű!

Mivel János mindig fut, egy mérföldet nekem is rohannom kellett.

Minimális lefoglaltság elve: a hallgató illetve olvasó a legegyszerűbb szerkezetként elemzi a mondatot

Korlátozás-kielégítő elméletek

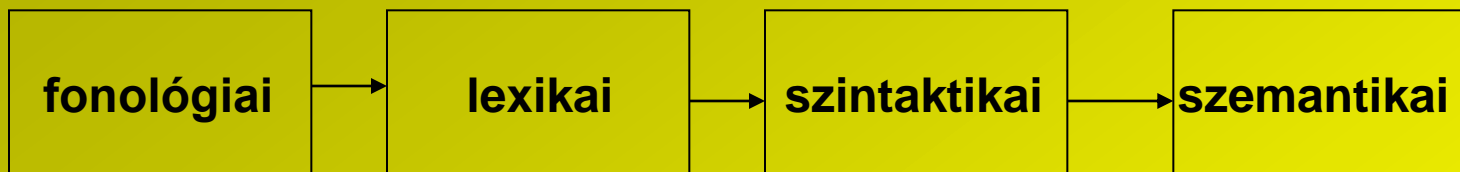
Egyszerre aktív több lehetséges értelmezés, azaz ami nem lehetséges, az folyamatosan kiesik. (Olyasmi, mint a kohortelmélet a szófelismerésnél)

A szövegkontextus már a „startnál” kizár egyeseket!

Autonóm-e a szintaktikus feldolgozás?



Szeriális modell (Fodor)



On-line interaktív modellek (pl. Marslen-Wilson)

(alulról felfelé és felülről lefelé elemzés)



„Shadowing” feladat: azok a személyek, akik gyors visszamondók voltak, a hallott szöveg kiejtési vagy nyelvtani hibái helyett a helyeset mondták, és már akkor helyesen kezdték el, amikor a szó véget sem ért (200 ms idejük volt!)

A. Klasszikus modularitási felfogás - Fodor, 1983

Pl. modulok: az egész testmozgás vizuális irányításához egy modul, egy másik az arcfelismeréshez, megint másik a hangok elemzéséhez

A modulok jellemzői:

1. automatikusak, reflexszerűek, nagyon gyorsak, számításaikat mindig elvégzik;
2. területspecifikusak;
3. egymás számára áthatolhatatlanok, nem tudják egymást menet közben befolyásolni
4. csak eredményeikben lépnek érintkezésbe egymással
5. a tudat számára elérhetetlenek
6. sajátos leépülési minták jellemzők rájuk (afáziák, agnóziák)
7. „buták” és érzéketlenek a kontextusra és a tudásra
8. velünk születettek

- a nyelvi feldolgozásra is alkalmazzák:

- lexikon - független modul, amelyet nem befolyásolnak a magasabb szintű szemantikus reprezentációk, (pl. mondat feldolgozásából)

A szótári hozzáférés alulról-felfelé működő folyamat

Az interakcionista elmélet (Marslen-Wilson, 1989):

a megértésnek különböző elemzési szintjei vannak, az ember pedig mindegyik elemzési szintet felhasználja a többi elemzési szint eredményeinek befolyásolására a megértés érdekében. Annak az Összetevőnek a működése, amely legkorábban értelmezni tudja a mondatot, leállítja a többi elemzést.

Jellemzők:

1. a különböző megértési komponensek **egyszerre** kezdenek dolgozni a beérkező anyagon
2. a komponensek egymás számára áttekinthetők, menet közben is „**beszélgetnek**” egymással
3. a megértés **opportunist**a, a beérkező anyag értelmezésére törekszik, s ha ez megtörtént, a munkájukat még be nem fejezett összetevők is leállnak
4. a komponensek elrendezése rugalmas; ha a kontextus nem használható, elemzésünkben a komponensek felhasználása szigorúan lineárisává válik
5. a **szófelismerési rendszer** a legfontosabb konvergenciafelület, itt lépnek interakcióba az egyes információforrások, s ez egyben a predikciós-asszociatív-pragmatikus hatások kiindulópontja is
6. mindezt feltételez egy **centrális processzort**, ami összehangolja és átlátja a versengő összetevők munkáját

A KONTEXTUS HATÁSA

A lexikális kétértelműség

egyetlen fizikai reprezentáció

két vagy több szemantikai reprezentáció

Fajtái:

Homonímia

Többértelmű szavak

1. Szótári kétértelműség: *A kedvenc hangszerem a dob.*
(dob = főnév; dob = ige)
2. Szerkezeti kétértelműség:
Nem helyeslem a misszionáriusok főzését.
(főzés = mellékmondat alany; főzés = mellékmondat tárgy)
3. Szótári, szerkezeti és pragmatikai kétértelműség: *Török követ.*
(Én töröm a követ; Török nagykövet;
Egy török személy jön utánam)

Homonímia: vár, book, fan

Többértelmű szó: levél, körte

Homográf: desert (Eng)

Nyelvek közötti homograf: corn (Eng, Ro)

Homofón: folyt, fojt

Cognate: hasonló eredetű szavak: ward, gard

Cognate (nyelvek közötti): night, nuit, Nacht

Ablak azokra a komplex folyamatokra, amelyek segítségével az emberi elme a fogalmi és nyelvi rendszerek között navigál:

1. 1. **Szelektív hozzáférés hipotézise** (kontextusfüggő modell)

- * Csak a szövegkörnyezetnek megfelelő jelentéshez férünk hozzá
- * Szófelismerés felülről lefelé irányuló folyamatokkal történik

• 2. **Egymásutáni hozzáférés hipotézise**

- * Először a domináns jelentés aktiválódik, és ha ez nem felel meg a kontextusnak, akkor férünk hozzá a többihez.
- * Automatikus, adatvezérelt feldolgozást feltételez, amely mindig ugyanazt a jelentést választja.
- * Ezzel kevés vizsgálat van összhangban.

• 3. **Többszörös hozzáférés hipotézise**

- * Rövid ideig mindkét jelentés aktiválódik.
- * Automatikus feldolgozás, az összes lehetséges értelmezést aktiválja, a döntés később, a kontextus kényszerítő hatására születik meg.

I. Szóasszociációs vizsgálatok:

szerelem – *nem* – igen – igaz; számítógép – *levél* – fa(anyag);
house – *book* – exercise; /book - könyv, illetve lefoglalni jelentéssel/;
numbers – *mark* - exclamation; /mark - jegy, illetve jel jelentéssel/

Feladat	Hívószó	Asszociátumok
IGÉRE FŐNEVET	odanyúl	nyúl (állat)
	nyom	Poirot, indián, pecsét, nyomozó, kutya, talp
	vár	királylány, torony, épület, katona, kapitány, kő, palota, ágyú
FŐNÉVRE IGÉT	ér	számít, taksál
IGÉRE IGE	megnyom	nyomoz

II. Fonémamonitorozási feladat

1. *'The men started to drill before they were ordered to do so.'*
2. 'The sergent ordered the men to drill before they had recovered from morning exercises.'

?ez a plusz információ arra vezet, hogy csak ez a jelentés aktiválódik?
így gyorsabb lenne annak a megállapítása,
hol van a 'b' fonéma a mondatban?

mi is történik a szavak és mondatok on-line feldolgozása során

III. Modalitások közötti előfeszítési technika: Swinney (1979)

"The man was surprised when he found several spiders, roaches, and other bugs in the corner of his room"

(„Az ember meglepődött, amikor számos pókot, bogarat és egyéb rovarot talált a szobája sarkában”).

ant (hangya)

spy (kém)

thread (fonal)

-

a *bug* szó rovar jelentése a domináns és nem a poloska jelentése!

Többszörös hozzáférés

ELŐFESZÍTŐ SZÓ (kontextus) → MONDAT

Csomó → Összekötötte a *spárgával* a csomagot.
Vajban *párolta* meg a spárgát.

Előfeszítési hatás a domináns jelentésre

Fazék → Összekötötte a *spárgával* a csomagot.
Vajban *párolta* meg a spárgát.

Előfeszítési hatás mindkét jelentésre

A domináns jelentés a másik jelentés kontextusában is aktiválódik
(Tabossi et al., 1988)

Előfeszítés nyelvek között: Hasonló jelenségek vannak kétnyelvűség esetében (Polonyi, 2004).

Az idő mindkét esetben kritikus: 200 ms után csak a kontextusba illő jelentésnek marad meg a hatása (pl. Tanenhaus et al., 1988).

A vizsgálatok, melyek alapján a szelektív hozzáférés modelljét létrehozták a nyelv interaktív elméletét is alátámasztják.

Másfelől, a vizsgálatok, amelyek a többszörös hozzáférés modelljét eredményezték, a modularitás álláspontját erősítik.

(Simpson, 1994)

(Simpson és Burgess, 1988) - **szavak közötti előfeszítés**

hegy-domb

hegy-ceruza

16 ms-os ingerek közötti intervallumnál - csak a domináns jelentés

100-300 ms - mindkét jelentés ugyanolyan mértékben

500-750 ms felett ismét csak a domináns jelentés aktív

!kevésbé gyakori jelentéssel összefüggésben levő szavak gátlását is mutatták

mondatok esetében

először gyorsan mindkét jelentés hozzáférhető

200 ms után csak a szövegösszefüggés által megkövetelt jelentés

Kétértelműség a magyar nyelvben

Tő	Rag	Eredmény	Példa
kétértelmű	nincsen	kétértelmű	<i>vár</i>
kétértelmű	kétértelmű *	kétértelmű	<i>dobom</i>
kétértelmű	egyértelmű	egyértelmű	<i>falról</i>
egyértelmű	egyértelmű	kétértelmű	<i>ereszt</i>

** A magyarban léteznek olyan kötött grammatikai morfémák – pl. a birtokos személyragok és a tárgyas ragozás igei személyragjai (lapát-om, vág-om) –, amelyek azonosak, így eredményeznek kétértelmű alakokat.*

Gergely és Pléh (1994, 1995)

1. A tő kétértelmű, nincs rag

Te is tudod, hogy János mindig nagyot dob. hajít hegedű lámpa

2. A tő kétértelmű, rag is kétértelmű

Láttad, hogy a kislabdát milyen messzire dobom.

3. A tő kétértelmű, a rag egyértelmű

Nem is tudtam, hogy te mindig ilyen messzire dobsz.

Többszörös hozzáférés

! még ha a maga a teljes szóalak egyértelmű (*dobsz*)

Thuma és Pléh (2001)

a kétértelmű szó főnévként szerepelt:

Az ütősök között János kedvence a DOB.

(ragozatlan alak)

Utoljára János kezében láttam a DOBOD.

(kétértelmű ragozott alak)

Pista egy hatalmasat ütött a DOBRA.

(egyértelmű ragozott alak)

Igei jelentésben használt előfeszítő szavakra példák:

Te is tudod, hogy János mindig nagyot DOB.

(ragozatlan alak)

Láttam, hogy a kislabdát milyen messzire DOBOD.

(kétértelmű ragozott alak)

Mindenki tudja, hogy a legmesszebbre te DOBSZ.

(egyértelmű ragozott alak)

Szelektív hozzáférés - főnevek esetében

mondatkontextusba nem illő jelentés asszociátumain aktiváció-gátlás

Befolyásoló tényezők:

1. Kontextus kényszerítő ereje
2. Szavak jelentéseinek gyakorisága

Igék esetében a nyelvtani funkciójukkal kapcsolatos információk az elsődlegesek, és nem az igék közötti jelentés alapú kapcsolatok,

Főnevek esetében a jelentés alapján szerveződik a mentális lexikon.